

หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน ภาษาไทย

วรรณคดีวิจักษ์

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑

กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย

ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

กระทรวงศึกษาธิการ

หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน ภาษาไทย

วรรณคดีวิจักษ์

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑

กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย

ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑

ลิขสิทธิ์ของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

กระทรวงศึกษาธิการ ถนนราชดำเนินนอก เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๐๐

โทรศัพท์และโทรสาร ๐ ๒๖๒๘ ๕๓๔๓

สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา ดำเนินการจัดทำต้นฉบับ

ISBN 978-616-461-473-4

พิมพ์ครั้งที่ ๑๗

พ.ศ. ๒๕๖๗

จำนวน ๘๐,๐๐๐ เล่ม

จัดพิมพ์โดย องค์การค้ำของ สกสค.

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ สกสค. ลาดพร้าว

๒๒๔๙ ถนนลาดพร้าว แขวงสะพานสอง เขตวังทองหลาง กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๑๐

โทรศัพท์และโทรสาร ๐ ๒๕๑๔ ๔๐๓๓ ต่อ ๓๑๘

www.suksapan.or.th

คำนำ

หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน ภาษาไทย วรรณคดีวิจักษ์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ เป็นหนังสือที่สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานจัดทำขึ้นเพื่อประกอบการจัดการเรียนรู้ กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑

หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน ภาษาไทย วรรณคดีวิจักษ์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ เล่มนี้ได้ปรับปรุงเพื่อให้ทันสมัย กระตุ้นให้ผู้เรียนใช้กระบวนการคิดอย่างมีเหตุผล เพื่อความเข้าใจ สามารถแสดงความคิดเห็น วิเคราะห์คุณค่าทางวรรณศิลป์และข้อคิดที่ปรากฏในวรรณคดี สอดคล้องกับประกาศกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง วรรณคดีสำหรับจัดการเรียนการสอน ภาษาไทย ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑ ประกาศ ณ วันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๑

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานหวังว่า หนังสือเล่มนี้จะเป็นประโยชน์ต่อการจัดการเรียนรู้ให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ตามหลักการและบรรลุดตามจุดหมายของหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑

ว่าที่ร้อยตรี

(ธนุ วงษ์จินดา)

เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

		หน้า
คำนำ		
บทนำ	สมบัติวรรณคดีของไทย.....	๑
	มนุษย์กับศิลปะ.....	๒
	วรรณกรรม วรรณคดี วรรณคดีมรดก.....	๓
	วรรณคดีมุขปาฐะ วรรณคดีลายลักษณ์.....	๓
	วรรณคดีท้องถิ่น วรรณคดีราชสำนัก.....	๓
	วรรณคดีร้อยกรอง วรรณคดีร้อยแก้ว.....	๔
	เนื้อหาของวรรณคดีไทย.....	๔
บทที่ ๑	นิราศภูเขาทอง.....	๙
	วรรณคดีประเภทนิราศ.....	๑๑
	เนื้อหาของนิราศภูเขาทอง.....	๑๒
	ภาพสังคมในนิราศภูเขาทอง.....	๑๕
	วรรณศิลป์ในนิราศภูเขาทอง.....	๑๖
	นิราศภูเขาทอง.....	๑๘
	อธิบายศัพท์และข้อความ.....	๒๖
	ชวนคิดพินิจคุณค่า.....	๓๑
บทที่ ๒	โคลงโลกนิติ.....	๓๒
	คำสอนในโคลงโลกนิติ.....	๓๔
	วรรณศิลป์ในโคลงโลกนิติ.....	๓๗
	โคลงโลกนิติ.....	๔๐
	อธิบายศัพท์และข้อความ.....	๔๕
	ชวนคิดพินิจคุณค่า.....	๔๗

		หน้า
บทที่ ๓	สุภาสิตพระร่วง.....	๔๘
	ความเป็นมาของสุภาสิตพระร่วง.....	๔๙
	คำประพันธ์ในสุภาสิตพระร่วง.....	๕๐
	คำสอนในสุภาสิตพระร่วง.....	๕๑
	สำนวนภาษาในสุภาสิตพระร่วง.....	๕๒
	คุณค่าของสุภาสิตพระร่วง.....	๕๓
	สุภาสิตพระร่วง.....	๕๖
	อธิบายศัพท์และข้อความ.....	๖๒
	ชวนคิดพินิจคุณค่า.....	๖๙
บทที่ ๔	กาพย์เรื่อง พระไชยสุริยา.....	๗๑
	หนังสือสำหรับเด็กหัดอ่านเขียน.....	๗๒
	หนังสือนิทานสอนคติธรรม.....	๗๖
	กาพย์เรื่อง พระไชยสุริยา.....	๗๙
	อธิบายศัพท์และข้อความ.....	๙๑
	ชวนคิดพินิจคุณค่า.....	๙๔
บทที่ ๕	ราชาธิราช.....	๙๖
	ความสำคัญของฝีมือและปัญญา.....	๙๗
	สงครามธรรมยุทธ์.....	๙๙
	จำต้องอาสาตัดศึก.....	๑๐๑
	ศักดิ์ศรีของเชลย.....	๑๐๒
	พงศาวดารและนิยายเรื่อง ราชาธิราช.....	๑๐๓
	ภาษาและวรรณศิลป์ในราชาธิราช.....	๑๐๔
	ราชาธิราช ตอน สมิงพระรามอาสา.....	๑๐๖
	อธิบายศัพท์และข้อความ.....	๑๒๓
	ชวนคิดพินิจคุณค่า.....	๑๒๗

		หน้า
บทที่ ๖	กาพย์เห่ชมเครื่องคาวหวาน.....	๑๒๙
	จินตภาพอาหารเลิศรส.....	๑๓๑
	ภาพสะท้อนวัฒนธรรมอาหารการกิน.....	๑๓๒
	กาพย์เห่ชมเครื่องคาวหวาน.....	๑๓๔
	อธิบายศัพท์และข้อความ.....	๑๓๖
	ชวนคิดพินิจคุณค่า.....	๑๓๘
บทที่ ๗	นิทานพื้นบ้าน.....	๑๓๙
	ความสำคัญของนิทานพื้นบ้าน.....	๑๔๐
	นิทานพื้นบ้านไทยในท้องถิ่นต่าง ๆ.....	๑๔๒
	นิทานไทยเรื่อง สังข์ทอง.....	๑๔๕
	อธิบายศัพท์และข้อความ.....	๑๕๑
	ชวนคิดพินิจคุณค่า.....	๑๕๑
ภาคผนวก	ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ ผู้ทรงพระนิพนธ์ และผู้ประพันธ์.....	๑๕๒
	พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย.....	๑๕๓
	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร.....	๑๕๔
	เจ้าพระยาพระคลัง (หน).....	๑๕๔
	สุนทรภู่.....	๑๕๕

บทนำ

สมบัติวรรณคดี
ของไทย

สมบัติวรรณคดีของไทย

มนุษย์กับศิลปะ

ศิลปะมีรูปแบบการแสดงออกอย่างหลากหลาย ศิลปะประเภททัศนศิลป์ เช่น จิตรกรรมใช้เส้นและสี ประติมากรรมใช้รูปทรง คีตศิลป์ใช้เสียงและจังหวะ วรรณศิลป์ใช้ภาษา เนื้อหาของศิลปะส่วนมากได้มาจากชีวิตมนุษย์ที่เกิดจากความรู้สึกสะท้อนใจ ความประทับใจ ความคิดเห็น ความปรารถนา รวมถึงประสบการณ์ในเรื่องต่าง ๆ ล้วนสามารถถ่ายทอดออกมาเป็นเรื่องราวในงานศิลปะได้ การชมภาพวาด ชมนิทรรศการ ฟังดนตรี อ่านวรรณกรรม จึงอาจช่วยให้เราเข้าใจชีวิตมนุษย์ได้ดีขึ้น แม้บางเรื่องจะเป็นนามธรรม เช่น ความรู้สึกนึกคิด

จิตรกรรมฝาผนัง เรื่อง รามเกียรติ์ ที่ผนังพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ห้องที่ ๓๑
ตอน หนุมานเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทให้ใหญ่และใช้หางพาดข้ามมหานที
เพื่อเป็นสะพานให้พลวานรข้ามขณะเดินทางไปพบพระชฎิลฤาษีเพื่อถามทางไปกรุงลงกา

วรรณกรรม วรรณคดี วรรณคดีมรดก

ผลงานศิลปะที่ใช้ภาษาเป็นสื่อเรียกว่า **วรรณกรรม** เป็นงานสร้างสรรค์ที่เกิดจาก ความรู้สึกและความนึกคิดของมนุษย์

วรรณกรรมเรื่องใดที่มีคนอ่านแล้วอ่านอีก และถ่ายทอดสืบต่อกันมาช้านาน ถือว่า เป็นผลงานที่มีคุณค่าควรแก่การศึกษา เพราะมีกาลเวลาเป็นเครื่องตัดสินอย่างหนึ่ง และมี กลุ่มบุคคลในอดีตกล่าวยกย่องไว้อีกอย่างหนึ่ง เราเรียกวรรณกรรมประเภทนี้ว่า **วรรณคดี** เพื่อแยกออกมาจากวรรณกรรมปัจจุบัน เช่น นวนิยาย เรื่องสั้น ฯลฯ ที่เราอ่านกันอยู่ทุกวันนี้

เมื่อจะเน้นให้เจาะจงลงไปอีกว่าเป็นผลงานที่บรรพบุรุษของคนไทยสร้างสรรค์ และสืบทอดมาถึงรุ่นลูกหลาน เราอาจเรียกวรรณคดีของคนโบราณนั้นว่า **วรรณคดีมรดก** ก็ได้ ตัวอย่างเช่น วรรณคดีเรื่อง ราชาริราช โคลงโลกนิติ สุภาษิตพระร่วง ไตรภูมิพระร่วง รามเกียรติ์ ขุนช้างขุนแผน พระอภัยมณี นิราศภูเขาทอง

วรรณคดีमुखपाठः วรรณคดีลายลักษณ์

เนื่องจากวรรณคดีใช้ภาษาเป็นสื่อ และภาษาก็มีทั้งที่เป็นคำพูดและที่เป็นตัวอักษร เราจึงอาจจำแนกวรรณคดีออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่

๑. **วรรณคดีमुखपाठः** เป็นวรรณคดีที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาแบบปากต่อปาก เช่น เพลงพื้นบ้าน นิทานชาวบ้าน บทร้องเล่น

๒. **วรรณคดีลายลักษณ์** เป็นวรรณคดีที่ได้จดบันทึกไว้ในต้นฉบับสมุดไทย ต้นฉบับ ไบลาน หรือมีการพิมพ์เผยแพร่แล้ว

วรรณคดีท้องถิ่น วรรณคดีราชสำนัก

วรรณคดีอาจจำแนกตามแหล่งที่สร้างสรรค้งานเป็น **วรรณคดีท้องถิ่น** เช่น นิทานพื้นบ้านถิ่นเหนือ ถิ่นอีสาน ถิ่นใต้ เรื่องสังข์ทอง และ **วรรณคดีราชสำนัก** ซึ่งส่วนใหญ่ เป็นผลงานของพระมหากษัตริย์ หรือข้าราชการบริวาร เช่น วรรณคดีเรื่อง อิเหนา ลิลิตตะเลงพ่าย ราชาริราช กาพย์เรื่อง พระไชยสุริยา กาพย์เห่ชมเครื่องคาวหวาน

วรรณคดีร้อยกรอง วรรณคดีร้อยแก้ว

ร้อยกรอง หมายถึง คำประพันธ์ที่เรียบเรียงให้เป็นระเบียบตามบัญญัติแห่งฉันทลักษณ์ (ข้อบังคับสำหรับแต่งคำประพันธ์) โดยเน้นจังหวะของเสียงซึ่งเกิดจากการกำหนดจำนวนพยางค์ (ในคำประพันธ์เรียกว่า คำ) เป็นวรรค เป็นบาท หรือเป็นบท การสลับน้ำหนักของเสียงหนักเบา (เรียกว่า ครุ หลุ) การกำหนดระดับเสียงโดยบังคับเสียงวรรณยุกต์ การผูกคำคล้องจอง (เรียกว่า สัมผัส) เป็นต้น

ร้อยแก้ว หมายถึง คำประพันธ์ที่ไม่กำหนดบังคับตามฉันทลักษณ์ แต่จะใช้บ้างก็ได้ เพื่อเพิ่มความไพเราะ วรรณคดีร้อยแก้วเน้นความสละสลวยไพเราะเหมาะเจาะด้วยเสียง และความหมาย ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญเช่นเดียวกับในวรรณคดีร้อยกรอง

วรรณคดีไทยส่วนมากแต่งเป็นร้อยกรอง เพราะคนแต่ก่อนนิยมอ่านหนังสือ โดยออกเสียงดัง ๆ เพื่อฟังความไพเราะของคำประพันธ์ไปด้วย แทนการอ่านในใจเพื่อเอาความ อย่างเดียว ให้สังเกตด้วยว่าร้อยกรองของไทย ทั้งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน และร่าย มีลีลาหลากหลาย เหมาะกับท่วงทำนองของเรื่องที่แตกต่างกันไป ดังจะเห็นได้ว่า การสื่อความที่ต้องการ ความกระชับรวดเร็ว เช่น บทเปรียบเทียบในโคลงโลกนิติ บทบรรยายภาพพระสุริโยทัย ขาดคอช้างในโคลงภาพพระราชพงศาวดาร มักใช้โคลงซึ่งใช้คำน้อยแต่กินความได้มาก ส่วนการสื่อความที่เป็นการพรรณนาอารมณ์ เช่น บทรำพึงรำพันในนิราศเรื่องต่าง ๆ กวีอาจเลือกใช้กลอนซึ่งมีลีลาเนิบนาบมากกว่า ส่วนร้อยแก้วใช้สำหรับการเล่าเรื่องยาว ๆ และแสดงอารมณ์ในการเจรจาโต้ตอบ เช่น ในวรรณคดีเรื่อง ราชาริราช

เนื้อหาของวรรณคดีไทย

วรรณคดีไทยมีประวัติความเป็นมายาวนานมากกว่า ๗๐๐ ปี นับตั้งแต่สมัยสุโขทัย ยุคอยุธยา ธนบุรี มาจนถึงรัตนโกสินทร์ เรามีวรรณคดีที่บันทึกไว้ในประวัติวรรณคดีหลายร้อย เรื่องแล้ว เนื้อหาของวรรณคดีไทยซึ่งมีอยู่หลากหลายนั้น อาจจำแนกตามวัตถุประสงค์ ได้ดังนี้

๑. วรรณคดีพุทธศาสนา มุ่งแสดงหลักคำสอนและเน้นให้เห็นผลของความดี ความชั่ว เช่น เรื่อง ไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์พระมหาธรรมราชาที่ ๑ (พญาลิไทย) แห่งกรุงสุโขทัย มหาชาติคำหลวง พระราชนิพนธ์สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ในสมัยอยุธยา พระมาลัยคำหลวง และนันทโศภนพราหมณ์คำหลวง พระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร ในสมัยอยุธยา ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ผลงานของเหล่ากวีในสมัยรัตนโกสินทร์ ปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในรัชกาลที่ ๓

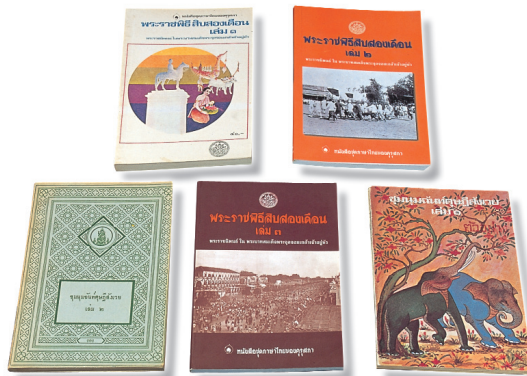
นอกจากนี้ยังมีนิทานชาดกอีกหลายเรื่องที่น่าสนใจมาแต่งสำหรับการอ่าน ฟัง และแสดง มหรสพเพื่อความบันเทิงโดยแฝงหลักธรรมคำสอนไว้ด้วย เช่น เสือโคคำฉันท์ ผลงานของ พระมหाराชครูในสมัยอยุธยา สรรพสิทธิ์คำฉันท์ พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

๒. วรรณคดีสุภาพศีลคำสอน มุ่งแสดงแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตนในสังคม เช่น สุภาพศีลพระร่วง สำนวนที่จารึกไว้บนแผ่นศิลาวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) แต่งเป็นร่ายสุภาพ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส โคลงโลกนิติ พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร อิสรญาณภัชิต พระนิพนธ์หม่อมเจ้าอิศรญาณ โคลงโสฬสไตรยางค์และโคลงนฤมุนาการ พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๓. วรรณคดีเกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรม เช่น ลิลิตโองการแข่งน้ำ ใช้ในพิธีสาบานตนของข้าราชการสำนักในสมัยอยุธยา จันทก่ล่อมช้างสำนวนต่าง ๆ ใช้ในพระราชพิธีสมโภชช้าง ลิลิตพยุหยาตราเพชรพวง ผลงานของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) พรรณนากระบวนเรือพยุหยาตรา พระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๔. วรรณคดีเกี่ยวกับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ เช่น โคลงยวนพ่าย สดุดีวีรกรรมของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา ผู้ทรงพิชิตเมืองเชียงใหม่ได้ ลิลิตตะเลงพ่าย สดุดีวีรกรรมของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในสงครามยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชาของพม่า นอกจากนั้น ยังมีเรื่องจากเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ของชาติอื่น เช่น ราชาราชซึ่งเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นผู้อำนวยการแปลจากพงศาวดารมอญ และสามก๊กซึ่งเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นผู้อำนวยการแปลจากพงศาวดารจีน วรรณคดีทั้งสองเรื่องนี้ นอกจากจะมีเนื้อเรื่องสนุกตื่นเต้นชวนติดตามแล้ว ยังแสดงข้อคิดและแนวทางการปกครองและการสู้รบไว้อย่างน่าสนใจ

๕. วรรณคดีเพื่อความบันเทิง ได้แก่ วรรณคดีที่แต่งเพื่อแสดงมหรสพประเภทต่าง ๆ เช่น รามเกียรติ์สำหรับแสดงโขน ละครใน และเป็นบทพากย์หนังใหญ่ อิเหนา สำหรับแสดงละครใน คาวี สังข์ทอง ไชยเชษฐ์ ไกรทอง สำหรับแสดงละครนอก พระอภัยมณีสำหรับแสดงหุ่นกระบอก มัทนะพาธาคำฉันท์สำหรับแสดงละครพูด นอกจากเป็นบทมหรสพแล้ว วรรณคดีเหล่านี้ยังเป็นหนังสือสำหรับอ่านเพื่อความสนุกเพลิดเพลินไปกับเนื้อเรื่อง และเพื่อฟังเสียงไพเราะของคำประพันธ์อีกด้วย

๖. วรรณคดีบันทึกความรู้สึกของผู้เดินทาง ได้แก่ วรรณคดีประเภทนิราศ เช่น โคลงกำสรวล นิราศทริภุญชัย ของกวีในสมัยอยุธยา นิราศนรินทร์ ของนายนิรินทรปิเศร์ (อิน) นิราศเรื่องต่าง ๆ ของสุนทรภู่ และนิราศลอนดอน ของหม่อมราโชทัย กวีในสมัยรัตนโกสินทร์

วรรณคดีนิราศมีคุณค่าทั้งเป็นการบันทึกเส้นทางในการเดินทาง สภาพชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนและธรรมชาติตามเส้นทาง ตลอดจนความรู้สึกนึกคิดของกวีเมื่อต้องจากบ้านและจากผู้ที่รักหรือเมื่อได้พบสิ่งแปลกใหม่น่าพิศวง และยังเป็นตัวอย่างของกลวิธีการประพันธ์ที่แสดงฝีมือของกวีไทยในด้านวรรณศิลป์ได้เป็นอย่างดี

วรรณคดีไทยเรื่องต่าง ๆ ที่กล่าวมาพอเป็นสังเขปนี้ เป็นแหล่งรวมประสบการณ์ และความรู้สึกนึกคิดที่คนไทยแต่ก่อนมีต่อเรื่องราวต่าง ๆ ในชีวิต นับได้ว่ามีคุณค่าควรแก่ การศึกษา เพราะนอกจากทำให้เราสามารถอ่านความคิดของผู้เป็นบรรพบุรุษของเราได้แล้ว วรรณคดีไทยยังเป็นกระจกที่สะท้อนให้เราเห็นภาพหลากหลายของชีวิตมนุษย์ ทั้งดีงาม และต่ำทราม ซึ่งมีใช้ภาพที่เราได้เห็นแล้วผ่านเลยไปเท่านั้น แต่น่าจะทำให้เราได้หยุดคิดถึง สิ่งที่เป็นสัจธรรมของชีวิตมนุษย์ได้บ้าง

ตัวอย่างจากเรื่องในวรรณคดีอาจทำให้เราสำนึกได้ว่า **สิ่งที่เราจะทำ มิใช่เพียงสิ่งที่ เราอยากจะทำเท่านั้น แต่ต้องเป็นสิ่งที่เราสมควรทำด้วย** คนที่เราจะรักจะชอบ มิใช่คนที่เราอยากจะทำเท่านั้น แต่เป็นคนที่เราสมควรรัก เป็นคนที่มีใช้สิทธิ์ของคนอื่นแล้ว เราไปยื้อแย่งมาโดยมิได้นึกถึงจิตใจของเจ้าของเลย เป็นต้น ความดีงามถูกต้องตามจริยธรรม เป็นตัวอย่างที่หาได้ไม่ยากจากวรรณคดีซึ่งเป็นเสมือนภาพจำลองชีวิตบางแง่มุมของมนุษย์ **การที่จะอยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์อย่างปกติสุขนั้น ความสำนึกในความถูกต้องดีงาม เป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่ง**

บทที่ ๑

นิราศภูเขาทอง

สุนทรภู่

บาททอง

สุนทรภู่

เจตีย์ภูเขาทองที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ครั้นรุ่งเช้าเข้าเป็นวันอุโบสถ
ไปเจดีย์ที่ชื่อภูเขาทอง
อยู่กลางทุ่งรุ่งโรจน์สันโดษเด่น
ที่พื้นลานฐานบัวมณฑปบันได
มีเจดีย์วิหารเป็นลานวัด
ที่องค์ก่อย่อเหลี่ยมสลักรัน
เจริญรสธรรมาบุญชาลลง
ดูสูงล่องลอยฟ้านภาลัย
เป็นที่เล่นนาวาคงคาไส
คงคาลัยล้อมรอบเป็นขอบคัน
ในจังหวัดวงแขวงกำแพงกัน
เป็นสามชั้นเชิงชานตระหง่านงาม

คำบรรยายข้างต้นกล่าวถึงเจดีย์ภูเขาทองที่พระนครศรีอยุธยา ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามสายตาของสุนทรภู่ผู้แต่งเรื่อง นิราศภูเขาทอง คราวที่บวชเป็นภิกษุที่วัดราชบูรณะ และได้เดินทางไปนมัสการเจดีย์ภูเขาทองในปี พ.ศ. ๒๓๗๓ ภูเขาทองเป็นเจดีย์ที่สูงตระหง่านเสียดฟ้า องค์เจดีย์ย่อมุม บริเวณโดยรอบงดงาม มีวิหารลานวัดและมีน้ำใสล้อมรอบ เหมาะเป็นสถานที่สำหรับ “เล่นนาวา” ความงามของเจดีย์และทิวทัศน์ที่น่าชมบริเวณรอบเจดีย์ เป็นสิ่งที่ดึงดูดใจผู้คนให้นิยมไปนมัสการและเที่ยวชมสถานที่แห่งนี้

วรรณคดีประเภทนิราศ

นินราศเป็นบทประพันธ์ที่แต่งเพื่อรำพันถึงการจากหรือการพลัดพรากจากผู้เป็นที่รัก โดยมากมักมีการเดินทาง จึงมีลักษณะเป็นบันทึกการเดินทางและกล่าวถึงสิ่งที่พบเห็นไว้ด้วย

นิราศมักแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทโคลงหรือกลอน ที่แต่งเป็นโคลงมีตัวอย่าง เช่น นิราศหริภุญชัย นิราศนรินทร์ ที่แต่งเป็นกลอนมีตัวอย่างเช่น นิราศเมืองแกลง นิราศภูเขาทอง กลอนที่ใช้แต่งนิราศซึ่งเรียกกันว่ากลอนนิราศ นิยมเริ่มบทแรกด้วย “วรรถรับ” และจบด้วยคำว่า “เอย” ส่วนความยาวบทกลอนไม่จำกัดจำนวน ตัวอย่างเช่น

รับกฐินบุญโศกโมทนา

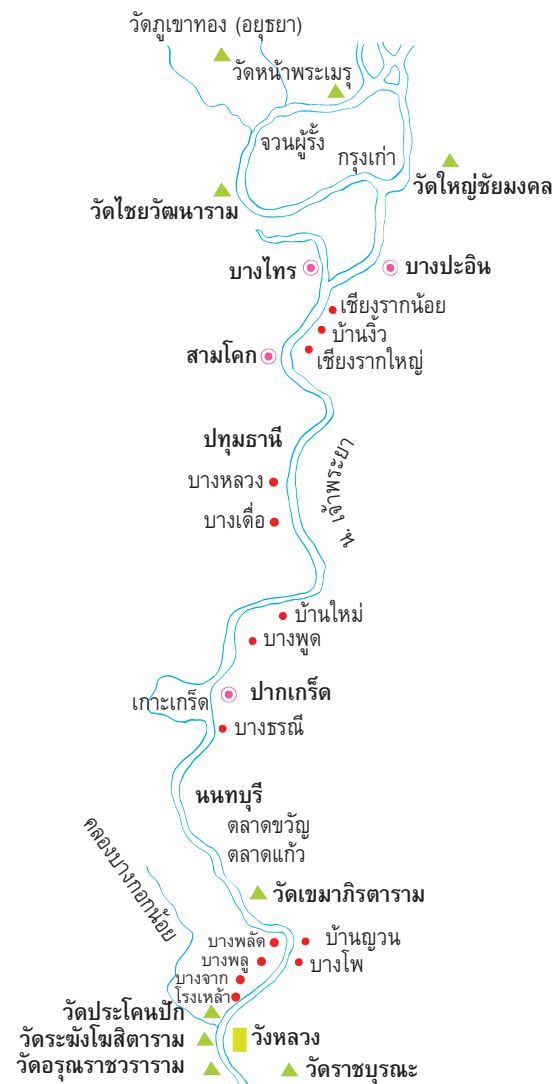
จงทราบความตามจริงทุกสิ่ง
 นักเลงกลอนนอนเปลาก็เศร้าใจ

เนื้อหาของนิราศภูเขาทอง

นิราศภูเขาทองเริ่มต้นเล่าการเดินทาง
ทางเรือจากวัดราชบูรณะ กรุงเทพฯ
จุดหมายปลายทางคือเจดีย์ภูเขาทอง
ที่พระนครศรีอยุธยา สถานที่ที่เดินทางผ่าน
คือ พระบรมมหาราชวัง วัดประโคนปัก
โรงเหล้า บางจาก บางพลู บางพลัด
บางโพ บ้านฉนวน วัดเขมา ตลาดแก้ว
ตลาดขวัญ บางธรณี เกาะเกร็ด บางพูด
บ้านใหม่ บางเตือ บางหลวง บ้านจ้ว
เมื่อเข้าเขตพระนครศรีอยุธยา ผ่านหน้า
จวนเจ้าเมือง วัดหน้าพระเมรุ แล้วจึงเดินทาง
ถึงเจดีย์ภูเขาทอง ส่วนขากลับกล่าวถึง
วัดอรุณราชวรารามเท่านั้น ระหว่าง
การเดินทาง เมื่อกวีพบเห็นสิ่งใดที่น่าสนใจ
หรือสอดคล้องกับความคิดที่ต้องการเสนอ
ก็จะนำมากล่าวไว้

เดือนสิบเอ็ดเสร็จธุระพระวสา
ขุฬะลาลงเรือเหลื่ออาลัย

อย่านึกนิทานถลกแห่งไหน
จึงรำไรเรื่องร้างเล่นบ้างเอ๋ย

สุนทรภู่แต่งนิราศภูเขาทองเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๓ หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคตไปแล้ว ๖ ปี (สวรรคต พ.ศ. ๒๓๖๗) เพื่อเล่าเรื่องการเดินทางจากวัดราชบูรณะไปนมัสการพระเจดีย์ภูเขาทองที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยาหลังจากออกพรรษาแล้ว

จากคำพรรณนาความรู้สึกล้ำอาวรณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในนิราศภูเขาทอง ทำให้เห็นว่าสุนทรภู่ยังคงจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย อย่างไม่เสื่อมคลาย และไม่เคยลืมความสุขที่ตนเองเคยได้รับจากพระมหากษัตริย์คุณของพระองค์ ไม่ว่าจะเป็นยศถาบรรดาศักดิ์ บ้านเรือนที่ได้รับพระราชทานให้อยู่อาศัย หรือการมีโอกาสดำรงตำแหน่งได้ตามเสด็จรับใช้อย่างใกล้ชิดในช่วงเวลาที่สุนทรภู่รับราชการอยู่ในกรมพระอาลักษณ์ ในสมัยรัชกาลที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๖๓-๒๓๖๗) เป็นชีวิตที่มีความเจริญรุ่งเรืองถึงขีดสูงสุด และเป็นที่โปรดปรานของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยอย่างเห็นได้ชัดเจน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคต ความสุขและความรุ่งเรืองในชีวิตของสุนทรภู่พลันดับวูบลง สุนทรภู่วิตกกังวลถึงเสถียรภาพของตนเอง ด้วยว่าเคยทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งแต่เมื่อครั้งทรงดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์กริ้วหลายครั้ง ความวิตกกังวลดังกล่าวทำให้สุนทรภู่ตัดสินใจออกบวชทันที

ผู้ที่ทราบประวัติชีวิตอันผันผวนของสุนทรภู่ จะอ่านเนื้อหาของนิราศภูเขาทอง ได้ซาบซึ้งขึ้น เข้าใจสิ่งที่สุนทรภู่ต้องการสื่อสารได้แจ่มแจ้งขึ้นและลึกซึ้งยิ่งขึ้น ตระหนักถึงความสะเทือนใจของสุนทรภู่เมื่อย้อนคิดถึงความสุขหลังในสมัยรัชกาลที่ ๒ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่ออ่านข้อความต่อไปนี้

สินแผ่นดินสินนามตามเสด็จ

ต้องเที่ยวเตร็ดเตร่หาที่อาศัย

แม่น้ำกำเนิดเกิดชาติใดใด

ขอให้ได้เป็นข้าฝ่าธุลี

สิ้นแผ่นดินขอให้สิ้นชีวิตบ้าง

อย่ารู้ร้างบงกชบทศรี

เหลื่ออาลัยใจตรมระทมทวี่

ทุกวันนี้ก็ช่างตายทรงกายมา

สุนทรภู่รำพึงว่าทันทีที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคต ชื่อของสุนทรภู่ก็หายไปจากราชสำนัก ต้องมีชีวิตระหกระเหินเร่ร่อนไปในที่ต่าง ๆ เพื่อหาที่พักอาศัย จึงอธิษฐานว่าไม่ว่าจะเกิดในชาติใด ขอให้ได้เป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาท ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยอีก และเมื่อใดที่พระองค์เสด็จสวรรคต ก็ขอให้ตนเองตายตามเสด็จไปด้วย เพื่อให้พ้นจากสภาพชีวิตลำบากเมื่อไม่ได้พึ่ง

พระบรมโพธิสมภารแล้ว ดังนั้น ข้อความที่สุนทรภู่รำพันไว้ตอนต้นของนิราศว่า “พระนิพพานประหนึ่งศึรชะขาด” “สิ้นแผ่นดินสิ้นนามตามเสด็จ” และตั้งข้อความที่นำมาเป็นตัวอย่างข้างต้นว่า “สิ้นแผ่นดินขอให้สิ้นชีวิตบ้าง อย่ารู้ร้างบงกชบทศรี” จึงสื่อความรู้สึกและความปรารถนาจากใจจริงของสุนทรภู่ที่อ่านแล้วชวนให้ผู้อ่านสะเทือนใจเป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้ เมื่อสุนทรภู่กล่าวว่า

มาถึงบางครุณีทวิโสภ	ยามวิโยคยากใจให้สะอื้น
ไอสุธาหนาแน่นเป็นแผ่นพื้น	ถึงสี่หมื่นสองแสนทั้งแดนไตร
เมื่อเคราะห์ร้ายกายเราก็ก่อน	ไม่มีที่พสุธาจะอาศัย
ล้วนนามเหน็บเจ็บแสบคับแคบใจ	เหมือนนกไร้รังเร่อยู่เอย

ข้อความนี้สื่อความคิดอันละเอียดอ่อนและจิตใจอันสะเทือนไหวได้ง่ายของกวีผู้ยิ่งใหญ่อย่างสุนทรภู่ แม้แต่ชื่อสถานที่ก็ยังสะกิดใจให้ทุกขโศกถึงสภาพชีวิตอันแร้นแค้นในขณะนั้นของตนเองได้อย่างน่าฟัง กล่าวคือ แม้ว่าแผ่นดินจะกว้างใหญ่ไพศาลเพียงใด สุนทรภู่ซึ่งมีขนาดของร่างกายแต่เพียงเล็กน้อยก็ไม่สามารถหาเนื้อที่ที่จะอยู่อาศัยให้เป็นสุขได้ ชวนให้ผู้อ่านรู้สึกสังเวชและสลดใจในชะตากรรมของสุนทรภู่ที่ตกอับอย่างถึงที่สุด

อาจกล่าวได้ว่า ความสะเทือนใจของผู้อ่านเกิดจากความเข้าใจชะตาชีวิตที่พลิกผันจากสุขที่สุดเป็นทุกข์ที่สุด และเกิดจากกลวิธีการแต่งของสุนทรภู่ที่กล่าวรำพันความทุกข์ยากของตนเองในขณะที่แต่งนิราศเรื่องนี้ การนำสภาพชีวิตที่ทุกข์ยากในปัจจุบันไปเปรียบกับความสุขในอดีต ทำให้ผู้อ่านเข้าใจสภาพชีวิตที่ตรงกันข้ามของสุนทรภู่ในช่วงชีวิตปัจจุบันกับในอดีตได้อย่างเด่นชัด นอกจากนี้ การรำพันแสดงความอาลัยรักพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทำให้เห็นความจงรักภักดีที่สุนทรภู่มีต่อพระองค์ และขณะเดียวกันก็ทำให้เห็นความสำคัญของพระองค์ที่มีต่อความทุกข์สุขของสุนทรภู่ ด้วยเหตุดังกล่าวทำให้นิราศเรื่องนี้แม้จะมีขนาดสั้นที่สุดเมื่อเทียบกับงานเรื่องอื่นของสุนทรภู่แต่ก็ได้รับยกย่องว่าเป็นเรื่องที่ดีที่สุดของสุนทรภู่

แม้สุนทรภู่จะยังลิ้มความสุขในหนหลังไม่ได้ ก็พยายามปลุกปลอบใจตนเองด้วยการกล่าวถึงสัจธรรมสำคัญข้อหนึ่ง คือ ความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของสรรพสิ่ง เช่น เจริญที่แตกหักและทรุดโทรม เพื่อโยนให้เห็นว่าชื่อเสียงเกียรติยศที่ตนยังอาลัยอาวรณ์อยู่นั้น ก็ย่อมตกอยู่ในสภาพอย่างเดียวกัน ดังที่กล่าวว่า

ทั้งองค์ฐานรานร้าวถึงเก่าแกก	เผยอแยกยอดทรวดก็หลุดหัก
ไอ้เจดีย์ที่สร้างยังร้างรัก	เสียดายนักนิกน่าน้ำตากระเด็น
กระเน่หรือชื่อเสียงเกียรติยศ	จะมีหมดลวงหน้าทันตาเห็น
เป็นผู้ดีมีมากแล้วยากเย็น	คิดก็เป็นอนิจจังเสียทั้งนั้น

ข้อคิดที่แทรกอยู่ในนิราศเรื่องนี้ส่วนใหญ่เป็นคำสอนทางพระพุทธศาสนา เช่น ไม่ควรคบชู้เพราะเป็นข้อห้าม ผิดศีลข้อ ๓ ดังความว่า

จันทรสลับหองคูลีแหลม	ดังขวากแซมเสียมแทรกแตกไสว
ใครทำชู้คู่ท่านครั้นบรรลัย	ก็ต้องไปปิ่นต้นนำชนพอง

ไม่ควรดื่มสุราเพราะทำให้มีเมฆาขาดสติ ผิดศีลข้อ ๕ ดังความว่า

ไอ้บาปกรรมน่านรกเจียวอกเรา	ให้มัวเมาเหมือนหนึ่งบ้าเป็นน่าอาย
----------------------------	-----------------------------------

นอกจากนี้ยังมีคำสอนทั่ว ๆ ไปในการดำเนินชีวิต เช่น การคบคน และการปฏิบัติตนต่อผู้อื่น

ภาพสังคมในนิราศภูเขาทอง

สุนทรภู่ได้บันทึกเรื่องราววิถีชีวิตและวัฒนธรรมของผู้คนร่วมสมัย ตลอดจนแทรกเกร็ดความรู้ที่จะทำให้ผู้อ่านนึกเห็นภาพและเข้าใจสภาพสังคมสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เช่น วิถีชีวิตของชาวบ้าน วัฒนธรรม และศิลปะแขนงต่าง ๆ

ในสายตาของสุนทรภู่ แม้ว่าการดำเนินชีวิตจะยากลำบาก แต่ก็ไม่ปฏิเสธว่าสังคมไทยร่มเย็นและสงบสุข ดังจะเห็นได้จากการพรรณนาภาพบ้านเมืองที่มีภูมิประเทศงดงาม คงความเป็นธรรมชาติ เช่น

จนแจ่มแจ้งแสงตะวันเห็นพันธุ์ผัก	ดูน่ารักบรรจงส่งเกสร
เหล่าบัวเฝื่อนแลสล้างริมทางจร	ก้ามกุ้งซ่อนเสียดสาหร่ายใต้คงคา

ผู้คนนิยมสร้างบ้านเรือนอยู่ริมน้ำ ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพค้าขาย ทั้งที่ตั้งขายบนบก และเป็นแพในน้ำ เช่น บริเวณตลาดขวัญ นอกจากชุมชนชาวไทยก็ยังมีชุมชนชาวต่างชาติ เช่น บ้านญวน บ้านมอญ ซึ่งอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข มีอิสระในการดำเนินชีวิต มีวัฒนธรรม และประกอบอาชีพต่าง ๆ กัน เช่น

ถึงบ้านญวนล้วนแต่โรงแลสะพรั่ง มีช่องซังกุ้งปลาไว้ค้าขาย
ตรงหน้าโรงโพงพางเขาวางราย พวกหญิงชายพร้อมเพรียงมาเมียมมอญ

นอกจากนี้นิราศภูเขาทองยังแทรกเกร็ดความรู้ต่าง ๆ ที่น่าสนใจเกี่ยวกับประวัติ ความเป็นมาของสถานที่ต่าง ๆ เช่น ชื่อวัดประโคนปึก มีที่มาจากการปักเสาหินไว้บริเวณนี้ เพื่อแบ่งเขต สามโคกได้ชื่อว่าปทุมธานี ซึ่งเป็นชื่อพระราชทาน เนื่องจากมีบัวมาก รวมทั้งเล่าถึงมหรสพตลอดจนการละเล่นต่าง ๆ เช่น งานฉลองผ้าป่า การร้องเพลงเกี่ยวแก้มกัน การขับเสภา ดังความว่า

มาจดทำหน้าที่วัดพระเมรุข้าม ริมอารามเรือเรียงเคียงขนาน
บ้างขึ้นล่องร้องรำเล่นสำราญ ทั้งเพลงการเกี่ยวแก้มกันแซ่แซ็ง
บ้างฉลองผ้าป่าเสภาขับ ระนาดรับร่ำคล้อยกับนายเส็ง
มีโคมรายแลอร่ามเหมือนสามเพ็ง เมื่อคราวเคร่งก็มีใครจะได้ดู

วรรณศิลป์ในนิราศภูเขาทอง

นอกจากนิราศภูเขาทองจะมีจุดเด่นที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับชีวิตและสังคมไทยแล้ว นิราศเรื่องนี้ยังเป็นที่ยอมรับของผู้อ่านว่ามีความงดงามทางวรรณศิลป์ จากการสรรคำที่ไพเราะโดยการเล่นสัมผัสในทั้งสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระ และคำสัมผัสเหล่านั้น ยังมีความหมายชัดเจน กินใจอีกด้วย ตัวอย่างเช่น

ดูน้ำวังกลิ้งเขียวเป็นเกลียวกลอก กลับกระฉอกฉาดฉัดฉวัดเฉวียน
บ้างพลุ่งพล่งวู่ววงเหมือนกงเกวียน ดูเวียนเวียนคว้างคว้างเป็นหว่างวน

นอกจากนี้โวหารที่คมคายยังมีความหมายที่สร้างอารมณ์สะท้อนใจ และสะท้อน สังขารและความจริงของชีวิตได้อย่างชัดเจน เพราะก็แต่งจากประสบการณ์ชีวิตของตน ซึ่งส่วนมากเป็นสังขารมตาที่มนุษย์ทุกคนย่อมเคยประสบ นิราศภูเขาทองจึงเป็นที่ติดใจผู้อ่าน และนิยมอ้างอิงกันต่อมาจนถึงปัจจุบัน เช่น

ไม่เมาเหล้าแล้วแต่เรายังเมารัก สุดจะหักห้ามจิตคิดไฉน
ถึงเมาเหล้าเข้าสายก็หายไป แต่เมาใจนี้ประจำทุกค่ำคืน
ฯลฯ

เห็นโศกใหญ่ไถลน้ำระกำแฝง ทั้งรักแฉงแหมสวาทประหลาดเหลือ
เหมือนโศกพีที่ชำระกำเจือ เพราะรักเรือแรมสวาทมาคลาดคลาย
ฯลฯ

เคยหมอบไถลได้กลิ่นสุคนธ์ตรลบ ละอองอบรสชื่นชื่นนาสา
สิ้นแผ่นดินสิ้นรสสุคนธา วาสนาเราก็สิ้นเหมือนกลิ่นสุคนธ์
ฯลฯ

เมื่อเคราะห์ร้ายกายเราก็ต้าน ไม่มีที่พสุธาจะอาศัย
ล้วนหนามเหน็บเจ็บแสบคับแคบใจ เหมือนนกไร้รังเร่อยู่เอยกา
ฯลฯ

ในบรรดานิราศของสุนทรภู่ ได้แก่ นิราศเมืองแกลง นิราศพระบาท นิราศภูเขาทอง นิราศเมืองเพชร นิราศวัดเจ้าฟ้า นิราศอิเหนา นิราศสุพรรณ นิราศพระปฐม และรำพันพิลาป นิราศภูเขาทองนับเป็นนิราศเรื่องเอกที่ดีเด่นทั้งเนื้อความและสำนวนโวหารถือเป็นแบบอย่างที่ดีของการแต่งนิราศค่ากลอนได้เรื่องหนึ่ง

เขาทอง

৩৫

ดูน้ำวังกลิ้งเขียวเป็นเกลียวกลอก
บ้างพลุ่งพลุ่งวังวงเหมือนกงเกวียน
ทั้งหัวท้ายกรายแจวกระซกจ้วง

ไอเรือพันวนมาใน**สาขล**

ตลาดแก้วแล้วไม่เห็นตลาดตั้ง

ไอรินรินกลิ้งดอกไม้ไกล่คงคา

เห็นโคกใหญ่ไกล่น้ำระกำแฝง

เหมือนโคกพีที่ซ้าระกำเจือ

ถึงแขวงนนท์**ขลมารค**ตลาดขวัญ

ทั้งของสวนล้วนเรืออยู่เรียงราย

มาถึงบางธรณีทวีโคก

ไอ**สุธา**หนาแน่นเป็นแผ่นพื้น

เมื่อเคราะห์ร้ายกายเราก็ก่อน

ล้วนหนามเหน็บเจ็บแสบคับแคบใจ

ถึงเกร็ดย่านบ้านมอญแต่ก่อนเก่า

เดียนมมอญถอนไรจุกเหมือนตุ๊กตา

ไอสามัญผ่นแปรไม่แท้เที่ยง

นี่หรือจิตคิดหมายมีหลายใจ

ถึงบางพุดพุดดีเป็นศรีศักดิ์

แม่นพุดชั่วตัวตายทำลายมิตร

ถึงบ้านใหม่ใจจิตก็คิดอ่าน

ขอให้สมคะเนเถิดเทวา

ถึงบางเตือไอ้มะเตือเหลือประหลาด

เหมือนคนพาลหวานนอกย่อมขมใน

ถึงบางหลวงเซิงรากเหมือนจากรัก

เป็นลวงพันรณราค**ราคา**

กลับกระฉอกจาดจืดจืดเฉียน

ดูเวียนเวียนคว้างคว้างเป็นหว่างวน

ครรไล่ลวงเลยทางมากกลางหน

ใจยังวนหวังสวาทไม่คลาดคลา

สองฟากฝั่งก็แต่ล้วนสวนพฤษา

เหมือนกลิ้ง**ผ้าแพรดำรำมะเกลือ**

ทั้งรักแซงแซม**สวาท**ประหลาดเหลือ

เพราะรักเรือแรมสวาทมาคลาดคลา

มีพวงแพแพรพรรณเขาค้าขาย

พวกหญิงชายประชุมกันทุกวันคืน

ยามวิโยคยากใจให้สะอื้น

ถึง**สีหมื่น**สองแสนทั้งแดนไตร

ไม่มีที่**พสุธา**จะอาศัย

เหมือนนกไรรังเรืออยู่เอกา

ผู้หญิงเกล้ามวยงามตามภาษา

ทั้งผัดหน้า**จับเขมา**เหมือนชาวไทย

เหมือนอย่างเยี่ยงชายหญิง**ทั้งวิสัย**

ที่จิตใครจะเป็นหนึ่งอย่าพึงคิด

มีคนรักรสถ้อยอ่อยจิต

จะชอบผิดในมนุษย์เพราะพุดจา*

จะหาบ้านใหม่มาดเหมือนปรารภนา

จะได้ผาสูกสวสดีก่าจัดภัย

บังเกิดชาติแมลงหมีมีในไส้

อุปไมยเหมือนมะเตือเหลือระอา

สู่เสียดศักดิ์สวาสพระศาสนา

ถึงนางฟ้าจะให้ไม่ไยดี

ถึงสามโคกโคกถวิลถึงปิ่นเกล้า

ประทานนามสามโคกเป็นเมืองตรี

ไอพระคุณบุญลับไม่กลับหลัง

แต่เราที่นี่สุนทรประทานตัว

สิ้นแผ่นดินสิ้นนามตามเสด็จ

แม่นก่าเนิดเกิดชาติใดใด

สิ้นแผ่นดินขอให้สิ้นชีวิตบ้าง

เหลืออาลัยใจตรมระทมทวี

ถึงบ้านจิวเห็นแต่จิวละลือสูง

ด้วยหนามดกรกดาษระตะดา

จวันรกลิขหกงคูลีแหลม

ใครทำชั่วคู่ท่านครั้นบรรลย์

เราเกิดมาอายุเพียงนี้แล้ว

ทุกวันนี้วิปริตผิดทำนอง

ไอคิดมาสารพัดจะตัดขาด

ถวิลหวังนึ่งนีกอนาใจ

ดูห่างย่านบ้านช่องทั้งสองฝั่ง

เป็นที่อยู่ผู้ร้ายไม่วายเว้น

พระสุริยงลงลับพยับฝน

ถึงทางลัดตัดทางมากกลางนา

เป็นเงาจ้ำน้ำเงิงดูเว้งว่าง

เห็นดุ่มดุ่มหนุ่มสาวเสียงกราวเกรียว

เขาถ่อคล้องว่องไวไปเป็นยัด

ต้อง**ถ่อคำ**รำไปล้วนไม่เคย

กลับถอยหลังรั้งรอเฝ้าถ่อถอน

เงียบสงัดสัตว์ป่าคณานก

พระพุทเจ้าหลวงบำรุงซึ่งกรุงศรี

ชื่อปทุมธานีเพราะมีบัว

แต่ชื่อตั้งก็ยังอยู่เขารู้ทั่ว

ไม่รอดชั่วเช่นสามโคกยิ่งโศกใจ

ต้องเที่ยวเตร็ดเตร่หาที่อาศัย

ขอให้ได้เป็นข้าฝ่าธุลี

อย่ารู้ร้าง**บงกชบทศรี**

ทุกวันนี้ก็ซังตายทรงกายมา

ไม่มีฝูงสัตว์สิงกิ่งพฤษา

นีกก็น่ากลัวหนามขาม**ขามใจ**

ดัง**ขวาก**แซมเสียมแทรกแตกไสว

ก็ต้องไปปิ่นต้นนำขนพอง

ยังคลาดแคล้วครองตัวไม่มัวหมอง

เจียนจะต้องปิ่นบ้างหรืออย่างไร

ดัดสวาทตัดรักมียักไหว

ถึงเกาะใหญ่ราชครามพอยามเย็น

ระวังทั้งสัตว์น้ำจะทำเชิญ

เที่ยวช่อนเร้น**ดีเรือ**เหลือระอา

ดูมัวมนมิดมิดทุกทิศา

ทั้ง**แฝกคา**แซม**มก**ขึ้นรกริ้ว

ทั้งกว้างขวาง**ขวัญหาย**ไม่วายเหลือว

ล้วน**เรือเพรียว**พร้อมหน้าพวกปลาเลย

เรือเราผิดเผื่อมานิจจาเอ๋ย

ประเดี๋ยวเสยสวตรงเข้าพกรก

เรือ**ขยัน**โยกโยนกระโถนหก

น้ำค้างตกพร่างพรายพระพายพัด

* บทอาขยานบทหลัก

ไม่เห็นคลองต้องค้างอยู่กลางทุ่ง
เป็นกลุ่มกลุ่มกลุ่มกายเหมือนทรายซัด
 แสนวิตกอกเอ๋ยมาอ้างว้าง
จนตึกดาวพราวพรางกลางอัมพร
ทั้งกบเขียด**เกรียด**กรีดจิ้งหรีดเรื้อย
วังเวงจิตคิดคะเนรำพึงความ
สำรวจกับเพื่อนรักสะพรักพร้อม
ไ้อ่ยามเข็ญเห็นอยู่แต่**หนูพัด**
จนเดือนเด่นเห็นเหล่ากระจับจอก
เห็นร่องน้ำลำคลองทั้งสองฝ่าย
จนแจ่มแจ้งแสงตะวันเห็นพันธุ์ผัก
เหล่าบัวเพื่อนแลสล้างริมทางจร
สายตึงแกมแซมสลับต้น**ตับเต่า**
กระจับจอกดอกบัวบานผกา
ไ้อ่เช่นนี้สีกาได้มาเห็น
ที่มีเรื่อน้อยน้อยจะลอยพาย
ถึงตัวเราเล่าถ้ายังมีโยมหญิง
คงจะใช้ให้ศิษย์ที่ติดมา
นี่จิตใจไม่มีเท่าชี้เล็บ
พอรอนรอนอ่อนแสงพระสุริยน
 มาทางทำหน้าที่จวนจอมผู้รั้ง
จะแหวะหาถ้ำท่านเหมือน**เมื่อเป็นไวย**
แต่ยามยากหากว่าถ้ำท่านแปลก
เหมือนเข็ญใจไผ่สูงไม่สมควร

พอหยุดยั้งชุมนุมมารุมกัด
ต้องนั่งปัดแปะไปมิได้นอน
ในทุ่งกว้างเห็นแต่แซมแซมสลอน
กระเรียนร่อนร้องก้องเมื่อสองยาม
พระพายเฉื่อยฉิวฉิวระหวีหวาม
ถึงเมื่อยามยังอุดมโสมนัส
อยู่แหวดล้อมหลายคนปรนนิบัติ
ช่วยนั่งปัดยุงให้ไม่ไกลกาย
ระตะดอกบัวเพื่อนเมื่อเดือนหงาย
ข้างหน้าท้ายถ่อมาในสาคร
ดูน่ารักบรรจงส่งเกสร
กำมกัฏซ่อนเสียดสาหร่ายใต้คงคา
เป็นเหล่าเหล่าแลรายทั้งซ้ายขวา
ดาษดาดูขาวดั่งดาวพราว
จะลงเล่นกลางทุ่งเหมือนมุงหมาย
เที่ยวถอนสายบัวผัน**สันตะวา**
ไผ่ไหนจะนั่งดูตายอายุบุปผา
อุตส่าห์หาเอาไปฝากตามยากจน
ชี้เก็ยเก็ยเลยทางมากกลางหน
ถึงตำบलगรุงเก่ายิ่งเศร้าใจ
คิดถึงครั้งก่อนมาน้ำตาไหล
ก็จะได้รับนิมนต์ขึ้นบนจวน
อกมิแตกเสียหรือเราเขาจะสรวล
จะต้องม้วนหน้ากลับ**อัประมาณ**

มาจอต่าหน้าวัดพระเมรุข้าม
บ้างขึ้นล่องร้องรำเล่นสำราญ
บ้างฉลองผ้าป่าเสภาขับ
มีโคมรายแลอร่ามเหมือนสามเพ็ง
ไ้อ้ลำหนึ่ง**ครึ่งท่อน**กลอนมันมาก
ไม่จบบทลดเลี้ยวเหมือนเงี้ยววู
ได้ฟังเล่นต่างๆที่ข้างวัด
ประมาณสามยามคล้าในอัมพร
นาวาเอียงเสียงกุกกุกขึ้นร้อง
ไม่เห็นหน้าสาธุศิษย์ที่ซิดเชื้อ
แต่หนูพัดจัดแจงจุดเทียนส่อง
ด้วยเดชะ**ตะบะ**บุญกับคุณพระ

ริมอารามเรือเรียงเคียงขนาน
ทั้งเพลงการเกี้ยวเก้กันแซ่แซง
ระนาดรับร่ำคล้ายกับนายเส็ง
เมื่อคราวเคร่งก็มีใครจะได้ดู
ช่างยาวลากเลื้อยเจื้อยจนเหนื่อยหู
จนลูกคู่ขอทุเลาว่าหวานนอน
ดึกสงัดเจียบบหลับลงกับหมอน
อ้ายโจจรจู้จ้วงเข้าลวงเรือ
มันด่าล่องน้ำไปช่างไวเหลือ
เหมือนเนื้อเปื้อนบ้ำเลอะดูเซอะชะ
ไม่เสียของ**ขาวเหลืองเครื่องอัฐฐะ**
ชัยชนะมารได้ตั้งใจปอง

มีเจดีย์วิหารเป็นลานวัด ในจังหวัดวงแขวงกำแพงกัน

ครั้นรุ่งเช้าเข้าเป็นวันอุโบสถ
 ไปเจดีย์ที่ชื่อภูเขาทอง
 อยู่กลางทุ่งรุ่งโรจน์สันโดษเด่น
 ที่พื้นลานฐาน**บัว**มั่งคั่งบันได
 มีเจดีย์วิหารเป็นลานวัด
 ที่องค์ก่อ**ย่อเหลี่ยม**สลักกัน
 บันไดมีสี่ด้านสำราญรื่น
ประทับภิกษุจินตนาพยายาม

เจริญธรรมมาบูชาฉลอง
 ดูสูงล่องลอยผ่านภาลัย
 เป็นที่เล่นนาวาคงคาใส
 คงคาไหลล้อมรอบเป็นขอบคัน
 ในจังหวัดวงแขวงกำแพงกัน
 เป็นสามชั้นเชิงชานตระหง่านงาม
 ต่างชมชื่นชวนกันขึ้นชั้นสาม
 ได้เสร็จสามรอบคำนับอภิวันต์

มีห้องถ้ำสำหรับจุดเทียนถวาย

ด้วยพระพายพัดเวียนดูเหียนหัน

มีห้องถ้ำสำหรับจุดเทียนถวาย
 เป็น**ลม**ทักษิณาวรรตนำอศรจรย
 ทั้งองค์ฐานรานราวถึงแก้แฉก
 โอ้เจดีย์ที่สร้างยังร้างรัก
 กระนั้นหรือชื่อเสียงเกียรติยศ
 เป็นผู้ดีมีมากแล้วยากเย็น

ด้วยพระพายพัดเวียนดู**เหียนหัน**
 แต่ทุกวันนี้ซราหนักหนานัก
 เผยอแยกยอดทรวดก็หลุดหัก
 เสียตายหนักนิกน่าน้ำตากระเด็น
 จะมีหมดลวงหน้าทันตาเห็น
 คิดก็เป็นอนิจจังเสียทั้งนั้น

ขอเดช**ะพระเจดีย์**ศิริมาศ
 ข้าอุตสาห์มาเคารพ**อภิวันต์**
 จะเกิดชาติใดใดในมนุษย์
 ทั้งทุกข์โศกโรคภัยอย่าไถ่กราย
 ทั้ง**โลภโทโสและโมหะ**
 ขอฟุ้งเฟื่องเรื่องวิชาปัญญา
 อีกสองสิ่งหญิงร้ายและชายชั่ว
 ขอสมหวังตั้งประโยชน์โพธิญาณ

พอราบพระปะดอก**ปทุมชาติ**
 สมถวิลยินดีชุลีกร
 กับหนูพัฒน์มัสการสำเร็จแล้ว
 มา**นอน**กรุ่งขึ้นจะบูชา
 แสนเสียดายหมายจะชม**บรมธาตุ**
 โอ้บุญน้อยลอยลับครรไลไกล
 สุดจะอยู่ดูอื่นไม่ฝืนศอก
 พอตรู้ตรูสุริย์ฉายขึ้นพรายพรรณ

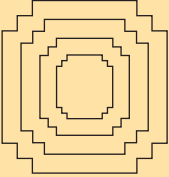
ประทับทำหน้าอรุณอารามหลวง
 นิราศเรื่องเมืองเก่าของเรา
 ด้วยได้ไปเคารพพระพุทธรูป
 เป็นนิสัยไว้เหมือนเดือนศรัทธา
 ไซ้จะมีที่รักสมัครมาด
 ซึ่งครวญคร่ำทำที่พิริพไร
 เหมือนแม่ครัวคั่วแกงพะแนงผัด
 อันพริกไทยใบผักชีเหมือนสีกา
 จงทราบความตามจริงทุกสิ่งสิ้น
 นักเลงกลอนนอนเปล่าก็เศร้าใจ

บรรจุธาตุที่ตั้ง**นรังสรรค์**
 เป็นอนันต์**อานิสงส์**ดำรงกาย
 ให้บริสุทธิ์สมจิตที่คิดหมาย
 แสนสบายบริบูรณ์ประยูรวงศ์
 ให้ชนะใจได้อย่าไหลหลง
 ทั้งให้ทรง**ศีลขันธ**ในสันดาน
 อย่าเมาเมัวหมายรักสมัครสมาน
 ตราบนิพพานชาติหน้าให้ถาวร
 พบ**พระธาตุ**สถิตในเกสร
 ประคองซ่อนเชิญองค์ลงนาวา
 ใส่ขวดแก้ววางไว้ใกล้เกศา
 ไม่ปะดาตันนอกยิ่งตกใจ
 ใจจะขาดคิดมาน้ำตาไหล
 เสียน้ำใจเจียนจะสิ้นสิ้นชีวัน
กำเรปโรคร้อนฤทัยเฝ้าฝืน
 ให้ล่องวันหนึ่งมาถึงธานี
 ค่อยสร้างทรวงทรงศีล**พระชินสีห์**
 ไว้เป็นที่โสมนัสทัศนาศนา
 ทั้ง**สถูป**บรมธาตุพระศาสนา
 ตามภาษาไม่สบายพอคลายใจ
 แรมนิราศร้างมิตรพิสมัย
ตามวิสัยกาพย์กลอนแต่ก่อนมา
 สารพัด**เพี้ยขุนนาง**เครื่องมังสา
 ต้องโรยหน้าเสียสักหน่อยอร่อยใจ
 อย่างนี้กินินทาแกล้งแหยงไฉน
 จึงรำไรเรื่องร้างเล่นบ้างเอย

อธิบายศัพท์และข้อความ

กำมกัฏ	ชื่อพันธุ์ไม้ขนาดย่อมชนิดหนึ่ง เกิดชายน้ำ มีรสขม
กำเรบโรคร้อนฤทัฏ	ความร้อนใจทวีขึ้น
เกเรียด	เสียงเขียดร้อง
ขยัอน	โคลง ในความว่า “เรื้อขยัอนโยกโยนกระโถนหก”
ขวัณหญ	ขวัณเป็นสิ่งที่เชื่อกันว่ามีอยู่ประจำชีวิตของคนตั้งแต่เกิดมา ถ้าขวัณอยู่กับตัวจะเป็นสิริมงคล เป็นสุขสบาย จิตใจมั่นคง ถ้าตกใจ ขวัณก็จะออกจากร่างไป อาจเสียขวัณหรือขวัณหญ
ขวาก	ไม้หรือเหล็กปลายแหลมใช้เป็นเครื่องกีดขวาง สำหรับปักหรือโปรยเพื่อดักหรือให้ตำผู้ผ่านเข้าไป
ของขาวเหลือง	ของใช้ที่ทำด้วยโลหะสีเงินและสีทอง หรือหมายถึงเครื่องนุ่งห่มสีเหลือง ของพระภิกษุและสีขาวของฆราวาส
ขามใจ	คร้าม เกรง
คั้งท่อน	เพลงพื้นบ้านชนิดหนึ่ง
เครื่องม้งสา	เครื่องปรุงประเภทเนื้อสัตว์
เครื่องอัฐฐะ	หมายถึง เครื่องอัฐบริขาร เครื่องใช้ของสงฆ์ ๘ อย่าง มี สบง จีวร สังฆาฏิ รัตประคด บาตร มีด เข็ม และเครื่องกรองน้ำ
จันทรกลีบหงองคุลี	จันเป็นต้นไม้ชนิดหนึ่งมีหนามแหลม อยู่ในโลหสิมพลันรก ซึ่งเป็นที่ลงโทษผู้ที่ประพฤติผิดในกาม เมื่อตายไปจะตกนรกที่มีป่าไม้จัน และต้องปีนต้นจันซึ่งมีหนามยาว ๑๖ องคุลี เป็นเหล็กแดงลุกเป็นเปลวไม่รู้จักดับ
จับเขม่า	วิธีแต่งผมของผู้หญิงสมัยโบราณ ใช้เขม่าผสมน้ำมันหอมใส่ผม
ขลมารค	ทางน้ำ
ขุลี	มาจากคำว่า อัญขลี แปลงเป็น อัญขุลี ตัดเหลือเพียง ขุลี หมายถึง การไหว้ การประนมมือ

ตบะ	การบำเพ็ญเพื่อให้กิเลสเบาบาง
ตรุษสารท	ตรุษ คือ นักขัตฤกษ์เมื่อเวลาสิ้นปี สารท คือ เทศกาลทำบุญสิ้นเดือนสิบ
ดับเต่า	ชื่อไม้หน้าชนิดหนึ่ง ใบกลม ดอกสีม่วงอ่อน ใบใช้เป็นผัก ผักอีแปะก็เรียก
ตามวิสัย	ตามแบบแผนที่เคยทำกันมาแต่ก่อน
ดีเรือ	ขิงสิ่งของในเรือ
ถ่อคำ	ไม้สำหรับคำให้เรือแล่นไปข้างหน้าหรือถอยหลัง
ถึงสุราพารอดไม่วอดวาย	ถึงแม้ว่าเรื่องสุรา (คือ ข้อห้ามเรื่องสุรา) จะพาตัวให้รอดไปในทางที่ดีได้ แต่จะให้ตัดขาดจากสุราเสียเลยก็คงจะยาก
ไมไกลักรายแกล้งเมิน	
ก็เกินไป	
ทั้งวิสัย	ละขนบธรรมเนียมประเพณีเดิม
ธิบดี	มาจากคำว่า อธิบดี หมายถึง ผู้เป็นใหญ่
นรังสรรค์	น่าจะมาจากคำว่า นร กับ รังสรรค์ มีความหมายตามบริบทว่า ที่มีผู้สร้างขึ้น
นอนกรง	หมายถึง นอนค้ำที่กรงเก่า
นิพพาน	หมายถึง การดับสนิทของกิเลสและกองทุกข์ ในความว่า “ตรานนิพพานชาติหน้าให้ถาวร” ในเรื่องนี้สุนทรภู่ยังใช้คำว่า นิพพาน ในความหมายว่าสวรรคตด้วย ในความว่า “พระนิพพานปานประหนึ่งศิระษะขาด”
นิโรธ	ความดับทุกข์
บงกชบทศรี	หมายถึง องค์พระมหากษัตริย์ คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
บรมธาตุ	กระดูกของพระพุทธเจ้า
บัทม์	บัว ฐานบัทม์ คือ ฐานที่ทำเป็นรูปกลีบบัว
บาทบพิตรอดิศร	หมายถึง องค์พระมหากษัตริย์ คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ปทุมชาติ	ชนิดบัว ตระกูลบัว เหล่าบัว	พิภพ	โลก
ประดาษ	ตำชำ หมายถึง สันนาสนา	เพี้ยญชั่ง	มาจากคำว่า พยัญชนะ ซึ่งหมายถึงกับข้าวที่ไม่ใช่แกง ส่วนสุปะ หมายถึง กับข้าวประเภทแกง
ประทักษิณ	การเดินทางตามเข็มนาฬิกา โดยให้สิ่งที่เรานับถือหรือผู้ที่เรานับถืออยู่ทางขวาของผู้เวียน	โพงพาง	ที่สำหรับกางอวนดักปลา ใช้ปักเสาไว้เป็นช่อง ๆ ตามแม่น้ำ
ประยูรวงศ์	เผ่าพันธุ์ เชื้อสาย ตระกูล	ภิญโญ	ยิ่งขึ้น
แปดหมื่นสี่พัน	ในที่นี้คือจำนวนพระพิมพ์ในวัดซึ่งเท่ากับจำนวนพระธรรมแปดหมื่นสี่พันข้อในพระไตรปิฎก	ม้วนหน้า	ซ่อนหน้าเพราะความอาย
ผ่านเกล้า	พระเจ้าแผ่นดิน	มุลิกา	มาจาก มุลิกาการ หมายถึง ขำทูลละอองธุลีพระบาท ในที่นี้หมายถึงมหาดเล็ก
ผ่านบุรินทร์	ปกครองบ้านเมือง	เมื่อเป็นไวย	เมื่อเป็นเจ้าหมื่นไวยวรรณาท หมายถึง พระไชยวิชิต (เผือก) ผู้รักษากรุงเก่าเคยสนิทสนมกับสุนทรภู่มาก่อนครั้งรัชกาลที่ ๒ ในความว่า “จะแะหาถ้ำท่านเหมือนเมื่อเป็นไวย”
ผ้าแพรดำร่ามะเกลือ	ผ้าแพรที่ย้อมเป็นสีดำด้วยผลของมะเกลือซึ่งเป็นต้นไม้ชนิดหนึ่งและอบร่ำให้มีกลิ่นหอม	โมทนา	มาจากคำว่า อนุโมทนา หมายถึง พลอยยินดี
แฝกคาแขมกก	ชื่อพืชน้ำ ๔ ประเภท ได้แก่ แฝก ชื่อหญ้าชนิดหนึ่งขึ้นเป็นกอ ใบยาว ใช้มุงหลังคาและทำยา คา ชื่อหญ้าชนิดหนึ่ง ใช้ใบทำเป็นตับมุงหลังคา แขม ชื่อไม้ล้มลุกชนิดหนึ่ง มักขึ้นตามชายน้ำชายป่าและชายเขาที่ชุ่มชื้น, พง ก็เรียก กก ชื่อพรรณไม้ขึ้นในที่ลุ่มแฉะ มีหลายชนิด ลำต้นกลม ใช้สานเสื่อ	ย่อเหลี่ยม	วิธีย่อมุมไม้หรือมุมสิ่งก่อสร้างด้วยอิฐปูนเช่นเจดีย์ ให้เป็นมุมละ ๓ หยักหรือมากกว่า หากเป็นมุมละ ๓ หยัก ๔ มุม รวมเป็น ๑๒ หยัก ก็เรียกว่าไม้สิบสอง
พจนารถ	เนื้อความของคำพูด	 การย่อมุมไม้สิบสอง	
พรรษา	ฝน ปี ทางพระพุทธศาสนาใช้หมายถึงช่วงเวลา ๓ เดือนในฤดูฝนที่พระสงฆ์ต้องอยู่ประจำในวัด		
พระเจดีย์คีรีมาศ	พระเจดีย์ภูเขาทอง	ราคา	มาจากคำว่า รากะ หมายถึง ความยินดีในกามารมณ์ ในความว่า “เป็นล่องพันรรราคราคา”
พระชินสีห์	พระนามหนึ่งของพระพุทธเจ้า แปลว่า ผู้ชนะ	รุกขมูล	โคนต้นไม้
พระธาตุ	กระดูกของพระพุทธเจ้าหรือพระอรหันต์	เรือเพรียว	เรือเล็กยาว เป็นเรือแล่นเร็ว
พระพิมพ์	พระเครื่องที่สร้างขึ้นตามแบบแม่พิมพ์	โรง	สิ่งปลูกสร้างที่มีหลังคาคลุมสำหรับเป็นที่อยู่อาศัยหรือใช้สำหรับค้าขาย
พระสรรเพชญ์โพธิญาณ	พระพุทธเจ้าผู้ทรงตรัสรู้	ลมทักษิณาวรรต	ลมที่พัดเวียนขวาตามเข็มนาฬิกา เชื่อกันว่าเป็นสิริมงคล
พระสุริยาง	ดวงอาทิตย์	โลโกโทโสและโมหะ	โลก โกรธ หลง
พสุธา, สุธา	แผ่นดิน		

วิบัติ	ความหายนะ
ศีลขันธ์	หมวดศีล
สญฺพ	สิ่งก่อสร้างสำหรับบรรจุของควรรบูชา มีกระดูกของบุคคลที่นับถือเป็นต้น
สวาท	ในความว่า “ <i>ทั้งรักแฉงแฉมสวาทประหลาดเหลือ</i> ” เป็นชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง ปัจจุบันใช้ว่า สวาด กวีใช้ สวาท เพื่อเล่นคำให้หมายถึงความรัก
ลัด	ภาชนะสำหรับตวงข้าว ชื่อมาตราตวง ๒๕ ทะนาน มีอัตราเท่ากับ ๒๐ ลิตร ต่างจากถัง ซึ่งเป็นชื่อมาตราตวงที่เท่ากับ ๒๐ ทะนาน ชื่อไม้ชนิดหนึ่ง ใบบาง สีเขียวอมน้ำตาล กินได้
สันตะวา	บำเพ็ญพรต ในที่นี้ หมายถึง บวชเป็นพระ
สร้างพรต	สายนํ้า โดยทั่วไปใช้ว่า สายชล
สาขล	ชื่อไม้ชนิดหนึ่ง กินได้ บัวสายดิ่งหรือบัวสายทึง ก็เรียก
สายดิ่ง	แฝงจากคำว่า สรวล หมายถึง หัวเราะ รื่นเริง
สำรวจ	ในที่นี้ คือ สองแสนสี่หมื่น เป็นความลึกหรือความหนาของแผ่นดิน
สี่หมื่นสองแสน	ตามความเชื่อของคนโบราณ
ทั้งแดนไตร	ชื่อบุตรคนหนึ่งของสุนทรภู่
หนูพัด	แปรงฟัน หมุน
เหียนหัน	ไหว ในความว่า “ <i>ข้าอุตส่าห์มาเคารพอภิวันท์</i> ” (อ่านว่า อบ-พิ-วัน)
อภิวันท์	และในความว่า “ <i>ได้เสร็จสามารถบอคำนับอภิวันท์</i> ” (อ่านว่า อับ-พิ-วัน)
อประมาณ	อุปมาน หมายถึง การดูถูก การดูหมิ่น การทำให้อับอาย ในที่นี้หมายถึง อับอาย ในความหมายว่า “ <i>จะต้องม้วนหน้ากลับอประมาณ</i> ”
อาณิสงส์	ผลแห่งกุศล

ชวนคิดพินิจคุณค่า

วิเคราะห์เนื้อหา

๑. เรื่อง นิราศภูเขาทอง แสดงให้เห็นว่าสุนทรภู่มีพฤติกรรมหรือลักษณะใดบ้างที่เอื้อกับการบันทึกการเดินทางครั้งนี้
๒. เรื่อง นิราศภูเขาทอง บันทึกสิ่งใด อย่างไรบ้าง
๓. อภิปรายเกี่ยวกับความเชื่อและค่านิยมที่พบในเรื่อง นิราศภูเขาทอง เช่น ความเชื่อเรื่องนรก สวรรค์ หรือการอธิษฐานเพื่อให้ได้ดังปรารถนา
๔. ศึกษาและแสดงความคิดเห็นประเด็นต่อไปนี้
- ๔.๑ ปัจจุบันมีการบันทึกการเดินทางรูปแบบใดบ้าง การบันทึกการเดินทางดังกล่าวมีลักษณะที่เหมือนและแตกต่างจากวรรณคดีเรื่อง นิราศภูเขาทอง ด้านใด อย่างไรบ้าง
- ๔.๒ หากได้รับมอบหมายให้เป็นผู้บันทึกการเดินทางในสมัยปัจจุบัน ด้วยรูปแบบของกลอนนิราศ และใช้วิธีการเดินทางเช่นเดียวกับสุนทรภู่ในเรื่อง นิราศภูเขาทอง วิเคราะห์ว่ามีข้อดีและข้อจำกัดประเด็นใด อย่างไรบ้าง

พิจารณาภาษาการประพันธ์

๑. อธิบายลักษณะคำประพันธ์ประเภทกลอนนิราศ และวิธีการตั้งชื่อเรื่อง
๒. คำประพันธ์ต่อไปนี้ใช้ถ้อยคำสื่ออารมณ์ความรู้สึกและให้ภาพสอดคล้องกับเนื้อเรื่องอย่างไรบ้าง

กลับถอยหลังรั้งรอเฝ้าถ่อถอน	เรือขย่อนโยกโยนกระเอนหก
เจียบสัดสัตว์ป่าคณานก	น้ำค้างตกพร่างพรายพระพายพัด
ไม่เห็นคลองต้องค้างอยู่กลางทุ่ง	พอหยุดยงนี้ชุมมารุมกัด
เป็นกลุ่มกลุ่มกลุ้มกายเหมือนทรายซัด	ต้องนั่งปัดแปะไปมิได้นอน

๓. รวบรวมความเปรียบที่ปรากฏในบทประพันธ์เรื่อง นิราศภูเขาทอง
๔. อ่านทำนองเสนาะเป็นกลุ่มหรือรายบุคคล โดยใช้น้ำเสียงและสอดแทรกอารมณ์ตามเนื้อหา และเลือกคำประพันธ์ที่ชอบหรือเห็นว่าไพเราะท่องจำไว้